

בין כפירה לתקווה: סיפורו של אלישע בן אבויה

- א. מבוא
ב. קשיי האמונה של אלישע בן אבויה
ג. תשובות לקשיי האמונה: מן הפתרון הנקודתי להרחבתו
ד. חטאו של "אחר" וכיצד אפשר להימנע ממנו
ה. סיכום

א. מבוא

דור אחר דור מצליח סיפורו של אלישע בן אבויה, המכונה "אחר", לעורר את דמיונם ומחשבתם של הלומדים. להסבר כפירתו חז"ל הציעו טעמים מגוונים: מן הפער שבין הבטחות התורה למציאות, ועד המשיכה לעולמות חיצוניים ולכוחות הנפש הגנוזים באדם. נניח כי אין מטרתם לשחזר תולדת אירועים ביוגרפית של "אחר", אלא לעצב דמות מופת חינוכית, המשקפת את אתגרי האמונה והספק הניצבים בפני כל לומד. כלומר: האגדות מתפקדות כאן כמרחב רעיוני, ולא כרצף של תיעוד היסטורי.¹ במאמר זה נראה שני דברים:

- א. נתבונן בריבוי הגורמים והנסיבות שחז"ל מונים כאימים על יציבות האמונה.
ב. נציע קריאה בסוגיות תלמודיות מרכזיות שסיפורי חז"ל מכוונים לרעיון אחד, שדווקא האמון בהמשכיות - בנצחיות התורה ובנצחיות עם ישראל הקשור בה - עשויה לשמש מקור כוח לאדם, גם כאשר שאלותיו וספקותיו נותרים ללא מענה.²

* תודתי נתונה לרב משה ברגר, לרב חיים ברנר, לאביעד ברסטל, לפרופ' עמרם טרופר ולפרופ' חיים שפירא על עזרתם בפיתוח הרעיונות המובאים במאמר זה ובחידודם. אני מודה לעודד לוי על סיועו בתרגום טיוטה ראשונית מאנגלית, וכן לחברי מערכת "אסיף" על הערות חשובות לטיטה ראשונית של המאמר.

1 גישה זו לאגדות התלמוד משקפת את הכיוון שפיתח יונה פרנקל בחקר האגדה (ראו: י' פרנקל, סיפור האגדה - אחדות של תוכן וצורה: קובץ מחקרים, תל אביב 2001). עם זאת, מאמר זה אינו נוקט בגישתו הרואה בכל סיפור יחידה סגורה העומדת בפני עצמה, אלא מאמץ את הגישה המסורתית של בעלי התוספות, הרואים בתלמוד מקשה אחת קוהרנטית שבה הסוגיות משוחחות זו עם זו. בגישה זו אפשר, ואף נדרש, לשלב את הסוגיות זו בזו, לפרשן ולהעמיק אותן לאורן, תוך שמירה על ייחודו הספרותי וההקשרי של כל מקור ועמידה על אופיו הייחודי.

2 דמותו של "אחר" נבחנה בהרחבה בספרות המחקר המודרנית, והוצגה בה מוויזיות שונות: כסמל לגאווה אינטלקטואלית ולכישלון שבחציית גבולות הידע והמסתורין, וכן כביטוי למתח שבין

ב. קשיי האמונה של אלישע בן אבויה

חז"ל עסקו בכמה מקומות בסיבה שבעטיה יצא אלישע בן אבויה לתרבות רעה ונהיה "אחר": הבבלי נדרש לכך במסכת חולין, במסגרת הדיון בשכר מצוות בעולם הזה, ובמסכת קידושין, אגב מצוות כיבוד אב ואם וכן במסכת חגיגה, בדיון על ארבעה שנכנסו לפרדס. גם הירושלמי נדרש לכך במסכת חגיגה בהקשר דומה, והתייחסויות נוספות יש במקורות שונים של מדרשי אגדה.

1. הילד שנפל מן הגג

אחת הסיבות המרכזיות לערעור אמונתו של "אחר" נובעת מהפער שבין הבטחות התורה לבין המציאות הנראית לעין, כאשר השכר המובטח למקיימי המצוות אינו מתקיים בעולם הזה כצפוי. כך אומרת הגמרא (קידושין לט, ב):

בכיבוד אב ואם כתיב: "למען יאריכון ימיך ולמען ייטב לך", בשילוח הקן כתיב: "למען ייטב לך והארכת ימים", הרי שאמר לו אביו עלה לבירה והבא לי גוזלות, ועלה לבירה ושלח את האם ונטל את הבנים, ובחזירתו נפל ומת, היכן טובת ימיו של זה? והיכן אריכות ימיו של זה?...
ואחר מאי הוא? איכא דאמרי: כי האי גוונא חזא.

מותו הטרגי של נער שקיים שתי מצוות שהתורה מבטיחה למקיימיהן אריכות ימים: כיבוד הורים ושילוח הקן, מעמיד בספק את אמינות ההבטחה הכתובה. כאשר הפער בין הכתוב לבין המציאות נעשה בולט כל כך, האמון בתורה עלול להיפגע.

2. לשונו של צדיק

מקור נוסף מייחס את משברו של אלישע בן אבויה למראה קשה של סבלם של צדיקים בעולם הזה, מראה המטיל צל על צדקת דרכי ה' (ירושלמי חגיגה ב, א; בבלי קידושין לט, ב בשינויים קלים):

ויש אומרים, על ידי שראה לשונו של רבי יהודה הנחתום נתון בפני הכלב שותת

חיפוש רוחני לבין שמירת מצוות. ראו למשל: י' ליבס, חטאו של אלישע: ארבעה שנכנסו לפרדס וטבעה של המיסטיקה התלמודית, ירושלים תש"ן; A. Goshen-Gottstein, *The Sinner and the Amnesiac: The Rabbinic Invention of Elisha ben Abuya and Eleazar ben Arach*, Stanford 2000; J. L. Rubenstein, *Talmudic Stories: Narrative Art, Composition, and Culture*, Baltimore 1999, pp. 64-104 (הספר תורגם לעברית: י"ל רובינשטיין, סיפורים תלמודיים: אמנות הסיפור, עריכה ותרבות, תרגום: ע' שאשא, באר שבע 2021).

דס. אמר: זו תורה וזו שכרה?! זה הוא הלשון שהיה מוציא דברי תורה כתיקונן!
זהו הלשון שהיה יגע בתורה כל ימיו! זו תורה וזו שכרה?

אלישע רואה את רבי יהודה הנחתום (בבבלי: רבי חוצפית המתורגמן), תלמיד חכם חשוב שהוצא להורג באכזריות בידי השלטון הרומי. המחזה הזה הופך מחריד עוד יותר כאשר מגיע כלב ונוגס להנאתו בלשונו של רבי יהודה (בבבלי: חזיר הגורר אותה), איבר המסמל יותר מכל את העיסוק בתורה. האירוע הזה אמנם אינו סותר ישירות אמירה מקראית כלשהי, אך מביא את אלישע לתהות על צדקתם של דרכי ה' בעולם.

3. התעייה בפרדס

חז"ל מוסיפים נדבך נוסף בהסבר כפירתו של "אחר": עיסוקו בעולמות הנסתר. ניסיונו לחדור לסודות עליונים הוביל לערעור יסודות אמונתו (הגיגה יד, ב - טו, א):

ארבעה נכנסו בפרדס, ואלו הן: בן עזאי, ובן זומא, אחר, ורבי עקיבא... אחר קיצץ בנטיעות... מאי היא? חזא מיטטרון דאתיהבא ליה רשותא למיתב למיתב זכוותא דישראל, אמר: גמירא דלמעלה לא הוי לא ישיבה ולא תחרות ולא עורף ולא עיפוי, שמא חס ושלום שתי רשויות הן.

אלישע בן אבויה, יחד עם שלושה חכמים נוספים, נכנס אל תורת הנסתר, "הפרדס". הסיפור אינו מפרט מה הביא את "אחר" לפנות לדרך זו או באיזה שלב במסעו הרוחני עשה זאת, אך ברור שהמפגש הזה הותיר בו סימני שאלה עמוקים על יסודות האמונה. ראייתו את מטטרון כמקבל רשות "לשבת ולכתוב זכויותיהם של ישראל" עוררה בו חשד שמא קיימת סמכות עליונה נוספת מלבד הקדוש ברוך הוא, מעין אפשרות דואליסטית של שתי רשויות. במקום לחזק את אמונתו, חוויה זו רק העמיקה את ספקותיו.

4. מוצא המינים (הפילוסופי)

חז"ל מציינים גורם נוסף היכול לערער את עולמו האמוני של אדם: מפגש מתמשך עם כתבים ודעות חיצוניות, המבקשות להציע עולם רוחני חלופי לזה של בית המדרש (שם טו, ב):

אמרו עליו על אחר, בשעה שהיה עומד מבית המדרש הרבה ספרי מינין נושרין מחיקו.

מגילות המינים שנפלו מגלימתו של אלישע כשקם לצאת מבית המדרש, מעידות כי נמשך לאידיאולוגיות שמחוץ לדרכיו המסורתיות של עולם התורה. העיסוק ברעיונות חיצוניים, המנוגדים לכאורה לעקרונות התורה, עלול להוביל אדם להתרחק מיסודותיו הדתיים.

נראה שאפשר לראות בארבעה מקורות אלו ביטוי לספקטרום רחב של גורמים לערעור האמונה: מן האכזבה לנוכח פער בין הבטחות התורה למציאות, דרך ההתמודדות עם סבלם של צדיקים, ועד עיסוק יתר בעולמות הנסתר או משיכה לתפיסות זרות.

יש להעיר כי בניגוד לשתי הסיבות הראשונות, שבהן "אחר" דוחה את תורת ה' ואת צדק דרכיו מבלי להציע חלופה אמונית, שתי הסיבות האחרונות מציבות בפניו אפשרויות רוחניות אחרות: בפרדס זו מחשבה דואליסטית על שתי רשויות, ובכתבי המינים זו חשיפה לתפיסות פילוסופיות אלטרנטיביות העלולות להוביל להתרחקות ממוקד האמונה.

5. נטיות פנימיות

בין המקורות מתואר גם גורם שונה: לא רעיון פילוסופי ולא חוויה תיאולוגית, אלא נטיות המיוחסות למעמקי טבע האדם (ירושלמי חגיגה ב, א):

אמו כשהייתה מעוברת בו הייתה עוברת על בתי עבודה זרה והריחה מאותו המין, והיה אותו הריח מפעפע בגופה כארסה של חכינה.

אימו של אלישע בן אבויה, כך מסופר, עברה בהריונה ליד בתי עבודה זרה, וריח הקורבנות נכנס בה והשפיע על העובר במעיה, כארס של נחש. לפי גרסת המדרש (רות רבה ו, ו; קהלת רבה ז, יח), האם לא רק הריחה את ריח הקורבנות, אלא אף "נתנו לה מאותו המין ואכלה". אין המקור מפרש מה דחף את האם לטעום מן האסור, אך עיקרו ממקד בהשפעה שהייתה למעשה על בנה שטרם נולד, עוד בטרם יצא לאוויר העולם. דימויו של ארס הנחש מעורר הדים לסיפורה של חווה בגן עדן: גם שם נפתחה ההכרעה האנושית הראשונה בחושים, בראייה ובאכילה מין האסור. לפי תיאור חז"ל (שבת קמו, א), עם האכילה האסורה נכנסה באדם "זוהמת הנחש", שהוטבעה בו וזרעו לדורות.

בין אם ארס הנחש מסמל את "נחש הקדמון" שבעצתו נכנס באדם יצר הרע, ובין אם הוא סמל ליצר שטבוע בכל אדם מלידתו, נראה שהתיאור החריף הזה רומז כי נטיותיו של אלישע היו טמונות בטבעו האנושי. אף שנטיות אלו עשויות להישאר חבויות באדם שדבק בתורה ובקהילתו, הן עלולות להתעורר ולהופיע בשעה שנוצרות נסיבות המעוררות את כוחותיהן הגנוזים.

המסר העולה הוא כי לעיתים אין זה דווקא עיון פילוסופי או חוויה תיאולוגית שמובילים את האדם לסטות מדרך הישר, אלא כוחות הגוף, דחפי החיים ופיתויי החומר המלווים את קיומו מאז הבריאה.

פירוש זה מקבל חיזוק מן הסיפור התלמודי (חגיגה טו, ב), על כך שמיד לאחר עזיבת דרכו הדתית פונה "אחר" לעבירה בעריות. רמז זה מאיר את סטייתו לא כמרד אינטלקטואלי,

אלא ככניעה לכוחות התאוה והחומר. לפעמים, אפוא, עזיבת האמונה אינה תולדה של ספקות ברזומו של עולם, אלא של דחפים קדומים - אותם כוחות גופניים הטבועים באדם מרחם אימו ומיום היוולדו.

6. חשיפה לדמויות המקיימות תורה שלא לשם שמים

מקור נוסף מייחד את עצמו בכך שהוא מביא את ההסבר לכפירה מפיו של "אחר" עצמו: אלישע בן אבויה מתאר את שורשי סטייתו, ומייחס אותם לאווירה ולמניעים שראה בבית אביו ובחינוכו הראשוני (ירושלמי חגיגה ב, א):

אבויה אבא מגדולי ירושלם היה ביום שבא למוהליני קרא לכל גדולי ירושלם והושיבן בבית אחד ולרבי אליעזר ולר' יהושע בבית אחד מן דאכלון ושיתון שרון מטפחין ומרקדין א"ר ליעזר לר' יהושע עד דאינון עסיקין בדידהון נעסוק אנן בדידן וישבו ונתעסקו בדברי תורה מן התורה לנביאים ומן הנביאים לכתובים וירדה אש מן השמים והקיפה אותם אמר להן אבויה רבותי מה באתם לשרוף את ביתי עלי אמרו לו חס ושלום אלא יושבין היינו וחוזרין בדברי תורה... אמר להן אבויה אבא רבותי אם כך היא כוחה של תורה אם נתקיים לי בן הזה לתורה אני מפרישו לפי שלא היתה כוונתו לשם שמים לפיכך לא נתקיימה באותו האיש.

סיפורו של אבויה הוא חוליה נוספת בשרשרת הרמזים לכפירתו של בנו. בעיני "אחר", המחויבות של אביו לתורה לא נבעה ממניעים טהורים. לא מיראת שמיים דחק בבנו להיות תלמיד חכם גדול, אלא מתוך רצון בכבוד אישי ומשפחתי. מפגש עם דמויות הפועלות מתוך מניעים כאלה, בין בבית ובין בבית המדרש, עלול לעורר בלב התלמיד ספקות. הוא מתחיל לשאול את עצמו אם אכן התורה נלמדת לשם שמים ובאמת. כאשר מי שאמור לגלם את ערכי התורה פועל מתוך שיקולים זרים או "תורה שלא לשמה", נפגעת תחושת האמון, ולעיתים אף נגרם סדק יסודי במחויבות הדתית.

***

ריבוי הסיבות שמנו חז"ל לכפירתו של אלישע בן אבויה מחזק את הטענה שאין תכליתם לשחזר השתלשלות אירועים היסטורית או לזקק מניע יחיד, אלא להמחיש כיצד אתגרים מסוגים שונים: פרשניים, מוסריים, פילוסופיים ואף כאלה שמקורם מבית, עלולים לערער גם את החכם הגדול ביותר. חז"ל מציירים תמונה מורכבת של מסע האמונה והסכנות האורבות לו, ובדרך זו מציבים את דמותו של "אחר" כמודל-על לאתגרים הרוחניים היכולים ללוות כל אדם במסגרת חייו הדתיים.

אולם חז"ל לא הסתפקו במיפוי אתגרי האמונה, אלא ביקשו גם להציע דרכים להתמודדות עימם: מן הדרשה הפרשנית ועד ההתבוננות הקיומית.

ג. תשובות לקשיי האמונה: מן הפתרון הנקודתי להרחבתו

1. פתרון נקודתי: הבטחות התורה לעולם שכולו ארוך

המדרש (קהלת רבה ז, יח) מבקש להתמודד עם אחד משורשי כפירתו של "אחר": הסתירה שבין ההבטחה לשכר המצוות ובין המציאות הנראית לעין, באמצעות דרשה המעניקה להבטחות התורה מובן חדש:

ומהיכן היה לו ראה אדם אחד עלה לראש הדקל בשבת ונטל האם על הבנים וירד בשלום ובמוצאי שבת ראה אדם אחד עלה לראש הדקל ונטל הבנים ושלח את האם וירד והכישו נחש ומת, אמר כתיב (דברים כ"ב) "שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך למען ייטב לך והארכת ימים" היכן טובו של זה והיכן אריכת ימיו של זה, ולא ידע שדרשה ר' עקיבא למען ייטב לך בעולם שכלו טוב והארכת ימים לעולם שכלו ארוך.

ויש אומרים ע"י שראה לשונו של ר' יהודה הנחתום נתון בפי הכלב...
ויש אומרים על ידי שכשהיתה אמו מעוברת בו עברה על בתי עבודת כוכבים והריחה ונתנו לה מאותו המין ואכלה והיה מפעפע בכריסה כאריסה של חכינה.

המדרש מציין כמה גורמים לכפירתו של אלישע בן אבויה, אך רק לאחד מהם - הפער בין ההבטחה לאריכות ימים במצוות שילוח הקן לבין המציאות - הוא מציע פתרון. המדרש מציע כי אילו ידע את דרשתו של רבי עקיבא, שההבטחה מתייחסת לעולם הבא, היה קושי זה נפתר.

עם זאת, דרשת רבי עקיבא מוצגת במדרש כפתרון נקודתי בלבד, הנוגע לקושי פרשני מסוים, ואינה מתיימרת ליישב את שאר גורמי הכפירה: לא את שאלת סבל הצדיקים, ולא את ה"אָרס של הנחש" הרומז ליצר הרע ולכוחות פנימיים באדם. נראה, אפוא, שהמדרש מבקש להצביע על כך שלחלק מן הקשיים ניתן מענה בדרשנות ובפרשנות, אך עצם קיומו של מענה זה אינו מבטל את יתר האתגרים האמוניים.

2. הרחבת הפתרון: צדיק ורע לו

במדרש ניתן מענה נקודתי לקושיה הפרשנית שבמצוות שילוח הקן. בתלמוד הבבלי מתרחבת היריעה, ואותה דרשה עצמה נזכרת בהקשר רחב יותר, העוסק לא רק בקיום ההבטחה אלא גם בשאלת "צדיק ורע לו" (חולין קמב, א):

מאי חזא? איכא דאמרי: כי האי מעשה חזא, ואיכא דאמרי: לישנא דרבי חוצפית המתורגמן חזא, דהוה מוטלת באשפה, אמר: פה שהפיק מרגליות ילחוך עפר?

והוא לא ידע למען ייטב לך - בעולם שכולו טוב, ולמען יאריכון ימיך - בעולם שכולו ארוך.

הצמדת שני הסיפורים מלמדת שהבבלי רואה בדרשה מענה לא רק לקושי פרשני נקודתי, אלא תשובה עקרונית כוללת לסוגיית צדיק ורע לו, שלפיה אין הכרח לראות את מידת הגמול מתממשת בעולם הזה, והשכר המובטח מתייחס לעולם שכולו טוב.

3. אלמלי דרשיה להאי קרא, לא חטא: הרחבה לכלל האתגרים

על גבי הרחבה זו אפשר לראות באותה סוגיה התמודדות עם מכלול האתגרים העלולים לערער על הדבקות באמונה. רב יוסף מציג את דרשת רבי יעקב כעמדה רוחנית שהייתה עשויה למנוע את עצם כפירתו של אלישע בן אבויה (שם):

תניא דבי ר' יעקב אומר: אין לך כל מצוה ומצוה שבתורה שמתן שכרה בצדה, שאין תחיית המתים תלויה בה, בכבוד אב ואם כתיב "למען יאריכון ימיך ולמען ייטב לך"; בשילוח הקן כתיב "למען ייטב לך והארכת ימים"; הרי שאמר לו אביו: עלה לבירה והבא לי גוזלות! ועלה, ושלח את האם ולקח את הבנים, ובחזרתו נפל ומת. היכן אריכות ימיו של זה והיכן טובתו של זה?
אלא: למען יאריכון ימיך - בעולם שכולו ארוך, ולמען ייטב לך - לעולם שכולו טוב...

אמר רב יוסף: אלמלי דרשיה אחר להאי קרא כרבי יעקב בר ברתיה - לא חטא.

לשונו של רב יוסף: "לא חטא" חורגת מן ההקשר המצומצם של הסוגיה. הביטוי "לא ידע" מתייחס לאי־ידיעה פרשנית ממוקדת, לחוסר היכרות עם דרשה מסוימת שיכולה הייתה להשיב על קושיה נקודתית בשאלות הגמול ובסוגיית "צדיק ורע לו". לעומת זאת, לשונו של רב יוסף מציגה מבט כולל ורחב יותר: לא מדובר רק בחסר ידיעה, אלא בכישלון הרוחני שעלול לנבוע ממנו, בהתרחקות מן האמונה עצמה. הוא מרחיב את הדיון משאלה פרשנית-מקומית להתמודדות קיומית עם משבר אמוני רחב יותר, כזה הנוגע לסכנה שבהתרחקות האדם מעולמו הרוחני כולו.

מכיוון שדמותו של אלישע בן אבויה משמשת אצל חז"ל אב־טיפוס למשברים אמוניים אנושיים, אפשר לראות בדבריו הכללה המשתרעת מעבר לשאלת הגמול עצמה, וראייה של דרשת רבי יעקב כפתח להתמודדות עם מכלול האתגרים האינטלקטואליים, המוסריים, הרגשיים והחברתיים שחז"ל תיארו. אמנם, כיצד יכולה דרשתו של רבי יעקב לשמש מענה למכלול האתגרים הללו?

ד. חטאו של "אחר" וכיצד אפשר להימנע ממנו

1. ניתוק מן העתיד ומן ההמשכיות

כדי להציע תשובה לשאלה זו, יש לעמוד תחילה על המנגנון הפנימי המוביל אדם, גם תלמיד חכם, להתרחק מאמונתו. כיוון אפשרי לכך עולה בירושלמי, המתאר את כפירתו של אלישע לא רק כהתרחקות עיונית מן האמונה, אלא גם כמעשה שיש בו ניתוק מן ההמשכיות עצמה (ירושלמי חגיגה ב, א):

אחר הציץ וקיצץ בנטיעות מני אחר אלישע בן אבויה... דהוה עליל לבית וועדא והוה חמי טלייא קומי ספרא והוה אמר מה אילין יתבין עבדין הכא אומנותיה דהן בנאי אומנותיה דהן נגר אומנותיה דהן צייד אומנותיה דהן חייט וכיון דהוון שמעין כן הוון שבקין ליה ואזלין לון עליו הכתוב אומר (קהלת ה ה) אל תתן את פיך לחטיא את בשרך וגו' שחיבל מעשה ידיו של אותו האיש.

מהירושלמי עולה כי כפירתו של אלישע אינה מתוארת רק כספק פנימי או כערעור מחשבתי, אלא כתנועה של ניכור מן המסורת עצמה. הוא מפרש את הביטוי "קוצץ בנטיעות" לא כתיאור של הגורמים לכפירתו של אלישע, אלא כביטוי לתוצאותיה: עקירת ההמשכיות.³ אלישע, על פי תיאור זה, נכנס לבתי המדרש, ראה נערים יושבים לפני מלמדיהם, ושכנע אותם לעזוב את לימוד התורה ולעסוק במלאכות אחרות.

הוא דורש עליו את הפסוק (קהלת ה, ה): "אַל־תִּתֵּן אֶת־פִּיךָ לְחַטֵּיא אֶת־בְּשָׂרְךָ", כלומר: אל תכשיל את עצמך בדברים שעלולים להחטיא את בשרך, את ילדיך ואת זרעך. מעשהו של אלישע נתפס אפוא כהחטאה לא רק של תלמידיו, אלא גם של בשרו ממש. כפי שמפרש קרבן העדה (על אתר), הדברים נוגעים אף "למעשה ידיו שלאותו האיש", פירושו לבניו שלו.

מכאן ניתן להציע קריאה שבה "אחר" נתפס כמי שאיבד את האמון בעתיד התורה, וכמי שבמעשה "קיצוץ בנטיעות" מתנתק במכוון מדור ההמשך של הלומדים ושל נושאי המסורת.

3 דימוי הנטיעות כסמל להמשכיות ולצאצאים אינו ייחודי לירושלמי בחגיגה, אלא מוכר גם באגדות חז"ל נוספות, כגון בסיפורו של חוני המעגל ונטע החרוב (תענית כג, א): "יומא חד הוה אזל באורחא, חזייה ליההוא גברא דהוה נטע חרובא, אמר ליה: האי, עד כמה שנין טעיין? - אמר ליה: עד שבעין שנין. - אמר ליה: פשיטא לך דחיית שבעין שנין? - אמר ליה: האי [גברא] עלמא בחרובא אשכחתי, כי היכי דשתלי לי אבהתי - שתלי נמי לבראי". כפי שעולה מן הסיפור, מעשה הנטיעה מבטא אמון ומחויבות להמשכיות הדורות הבאים. זה אמנם אינו פירוש ישיר לביטוי "קוצץ בנטיעות", אך הוא ממחיש את התפיסה שהוצעה כאן: נטיעה כסמל לאמון בעתיד הדורות, ובכך הוא מחזק את המסגרת הפרשנית לקריאת הירושלמי, שלפיה "קיצוץ בנטיעות" מייצג אובדן אמון בעתיד.

רעיון דומה עולה גם מן הבבלי (חגיגה טו, ב), בסיפור על בתו של "אחר", שבאה לפני רבי וביקשה סיוע כלכלי:

בתו של אחר אתיא לקמיה דרבי, אמרה ליה: רבי, פרנסני. אמר לה: בת מי את?
- אמרה לו: בתו של אחר אני. אמר לה: עדיין יש מזרעו בעולם? והא כתיב לא
נין לו ולא נכד בעמו ואין שריד במגוריו!

תגובתו המופתעת של רבי מלמדת כי בעיני חכמים לא היה מצופה כלל למצוא מזרעו של אלישע בתוך הקהילה הנאמנה למסורת. גם כאן מתחדדת ההבנה שאלישע לא רק איבד את אמונתו האישית, אלא שבחוסר אמונו בעתידה של התורה ביקש לנתק גם את עצמו וגם את ביתו מן המסורת והחברה התורנית, שאותן ראה כחסרות עתיד.

בשילוב הקריאות בירושלמי ובבבלי מתברר כי שורש כפירתו של "אחר" אינו רק בשאלותיו השכליות או המוסריים, אלא בתחושת אובדן העתיד: באי אמונו בכך שהתורה וממשיכה יוסיפו להתקיים.

2. רבי יעקב: דור ההמשך והאמון בעתיד

אל מול ניתוק זה בולטת במיוחד הדגשת הבבלי (חולין קמב, א) כי רבי יעקב - בעל הדרשה שלדעת רב יוסף הייתה עשויה להציל את "אחר" מכפירתו - היה נכדו של אלישע:⁴

אמר רב יוסף: אלמלא דרשיה אחר להאי קרא לרבי יעקב בר ברתיה - לא חטא.

לכאורה, מאי נפקא מינה בדיעת קירבת המשפחה של בעל האמירה? דומה שיש בכך רמז מכונן: כבר כאן נרמז כי אין זה תוכן דרשתו של רבי יעקב כשלעצמו הפותר באופן מלא את משברו של "אחר", אלא עצם קיומו של נכד הלומד, דורש ושואל בתוך מסגרת המסורת. במילים אחרות: אין כאן רק פתרון אינטלקטואלי לשאלת הגמול, אלא פרדיגמה של המשכיות המאפשרת עמידה מול קשת רחבה של קשיים אמוניים.

האמון בקיומם ובהמשכיותם של דורות הבאים, דורות שימשיכו להחזיק באמונה גם תוך כדי התמודדות עם שאלותיה, יכולה להעניק לאדם עצמו את הכוח להוסיף ולהאמין אף בשעה שהוא שרוי במאבק אמוני פנימי. אילו ידע אלישע כי עתיד לצמוח ממנו נכד שיוכל להיות דורש - להתמודד עם קשיי האמונה אך להישאר נאמן למסורת - ייתכן שהיה שואב מכך כוח לדרוש ולהתמודד גם הוא, מבלי לנטוש את המרחב האמוני.

4 במדרש (רות רבה ו, ו; קהלת רבה ז, יח) מיוחסת הדרשה לרבי עקיבא. לעומת זאת, בבבלי (קידושין לט, ב; חולין קמב, א) מיוחסת הדרשה במפורש לרבי יעקב, המזוהה שם כ"בר ברתיה" של אלישע בן אבויה. על פי ספר דקדוקי סופרים אין חילופי גרסאות בנוסח זה בבלי, ומאמר זה נסמך על ייחוסו המפורש של הבבלי.

דרשתו של רבי יעקב אכן מציעה מענה לשאלות הגמול, אך בצירופה לדמותו כנכדו של "אחר" מתרחב תפקידה: היא מדגימה כיצד קיום המשכיות תורנית - דור של נכדים הלומדים וממשיכים לשאול - יכול לשמש מקור כוח גם מול שאלות אחרות, שאינן זוכות כאן למענה מפורש. אף שהמשכיות אינה תחליף למענה שכלי לשאלות אמוניות או להתמודדות רגשית עם משבר, היא מציעה עוגן קיומי המאפשר לאדם להישאר בתוך המסורת גם כאשר התשובות אינן בהישג יד.

במבט זה, שתי הסוגיות יחד מעצבות הבנה מעודנת לסיפור שריתק את לומדי התלמוד לדורותיהם: לא בהכרח פתרון שכלי הוא שמסוגל להתמודד עם משברי אמונה, אלא עצם האמון בהמשכיות - באפשרות שהאמונה והמסורת יסיפו להתקיים גם כאשר היחיד עצמו נאבק בשאלותיהן.

אמון זה יכול לשמש מקור כוח גם בשעה שהאדם מתחבט בספקות העמוקים ביותר. הוא עשוי לאפשר לו לשאת את שאלותיו וספקותיו מבלי לוותר על האמונה, ובכך מציעה האגדה מודל אחר להתמודדות עם משבר אמוני: לא בהכרח במציאת תשובה מניחה את הדעת לכל קושיה, אלא בשמירה על אמון בהמשכיות. בידיעה שהדורות הבאים יסיפו לשאול שאלות בתוך בית המדרש עצמו. כך, דווקא האמון בשרשרת החיים של התורה וישראל הוא העוגן המאפשר לאדם לשאת את ספקותיו מבלי להתנתק מעמו וממסורתו.

ה. סיכום

התיאורים השונים בחז"ל של דמותו של אלישע בן אבויה ממחישים את אתגרי האמונה המורכבים העומדים לפתחו של האדם, הן בזמנים קשים והן בחיי היומיום: הפער בין הבטחות התורה למציאות, סבלם של הצדיקים, עיסוק בעולמות הנסתר, חשיפה לרעיונות חיצוניים, מפגש עם דמויות הפועלות שלא לשם שמים ואף השפעות שמקורן בבית. אתגרים אלה, כל אחד לבדו או בשילוב עם אחרים, עלולים לערער את יסודות האמונה - גם אצל תלמידי חכמים גדולים, ועל אחת כמה וכמה אצל כל אדם.

לעיתים משבר האמונה אינו נובע מגורם אחד בלבד אלא מהצטברות של כמה גורמים; ספק אחד מזין אחר, עד שהצטברותם מטלטלת את עולמו הרוחני של האדם, והוא חווה ייאוש הגורם לו לראות שאין לו מקום, ואף לא לבניו אחריו, בתוך המסורת.

רב יוסף אומר כי מצאצאיו של אלישע עצמו קם תלמיד חכם, שהמשיך לעסוק בתורה ולהתמודד עם השאלות שבתוכה, ושהידיעה הזו מציעה מענה לקשיים של "אחר". הפתרון אינו פתרון שכלי ממצה, אלא הצעת אמון בהמשכיות כיסוד של אמונה. רב

יוסף מצביע על אופק של תקווה, הנובע לאו דווקא מן הפתרון הפרשני של רבי יעקב אלא מעצם קיומו.

זהו האמון בנצחיות התורה והעם, שעליו נשענת התקווה גם בשעה שהיחיד מתמודד עם שאלותיו. היא אינה נשענת על תשובה שכלית, אלא על תחושת המחויבות למסורת והמשכיותה, המאפשרת לה להוסיף ולהתקיים גם כאשר הלומד עצמו שרוי במאבק פנימי. כך הופכת דמותו של אלישע בן אבויה לאזהרה מפני סכנת הייאוש, אך גם לקריאה נצחית להיאחז באמונה בזכות המשכיות: בזכות הידיעה שהמסורת לא תחדל להתקיים, ושהדורות הבאים ימשיכו לשאת את השאלות ואת האמונה כאחת. מתוך כך יוכל גם האדם עצמו להוסיף ולהאמין מתוך הכרה שהוא חוליה בשרשרת הנצח של תורת ישראל.